

Emil Souleimanov: Konflikt v Čečensku: Minulost, současnost, perspektivy

1. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2011, 417 stran, ISBN 978-80-7419-066-7 (signatura knihovny ÚMV 58 796).

Je až s podivem, s jakou lehkostí dokázala mementa spojená s počátkem jednadvacátého století zastínit tragédie a selhání končícího století dvacátého. Po útocích z 11. září 2001 jako by byly zapomenuty války na Balkáně, krvavé lekce ze Somálska, Libérie, Náhorního Karabachu nebo Rwandy. Jedním z podobných příkladů je bezpochyby i válka v Čečensku. Konflikt, který dokázal s větší či menší mírou intenzity poutat pozornost celého světa po téměř celá dvadesátá léta, se najednou, v porovnání s válkou v Afghánistánu, Iráku nebo válkou globální, proti terorismu, stal marginální regionální záležitostí. Kniha Emila Souleimanova se snaží připomenout, že ač geograficky poměrně vzdálené, války, ale i současná situace v Čečensku nemají pouze regionální charakter, že neovlivňovaly a neovlivňují pouze ruskou politiku, ale že mají také výrazný politický, náboženský a ekonomický přesah i za hranice tohoto regionu.

V českém akademickém prostředí se nestává často, aby se v jedné knize spojila ambice pokrýt a objasnit kořeny konfliktu, který s různou mírou intenzity trvá už několik století, se snahou o co nejzodpovědnější přístup k oběma jeho stranám. Prostupuje-li totiž knihou nějaký hlavní motiv, pak je to bezesporu snaha o porozumění. To hraje v tomto kontextu naprosto zásadní roli. Kolem vzájemného vztahu Čečenců se zbytkem světa se po staletí utvářela jakási mlha povrchní znalosti, tvořená spíše romantickými mýty a stereotypy, které byly často ještě oficiálně přiživovány jak čečenskou, tak ruskou snahou o vlastní glorifikaci, a naopak dehonestaci druhé strany. Při snaze o pochopení tohoto konfliktu tak Emil Souleimanov sahá do hluboké studnice politických věd, religionistiky, etnologie, sociologie, ale také psychologie, pomocí nichž ve své knize vytváří působivý, ale především tragický obraz událostí, které zavedly obě etnika až do pomyslné spirály nenávisti, z níž zatím ani jedna ze stran nedokázala nalézt východisko.

Obraz této tragédie Emil Souleimanov načrtává v celkem třinácti kapitolách. Kapitola s názvem „Kavkaz“ se věnuje základním aspektům jedinečného společenského uspořádání, které se podařilo uchovat napříč staletími a až události několika posledních desetiletí ho dokázaly ve velké míře narušit. Význam této kapitoly podtrhují slova známé české novinářky Petry Procházkové, která k této knize napsala velice osobní, a o to vzácnější předmluvu. „*Domnívám se, že neporozumění je, bylo a bude hlavní příčinou neschopnosti Čečenců komunikovat se světem tak, aby je svět chápal. Nejenže my nejsme schopni jistě věci akceptovat, ale oni nám je nejsou schopni vysvětlit, ani je obhájit například z hlediska historického*“ (s. 17). V kapitole se tak čtenář mimo jiné dozví o historickém utváření velmi specifické mentality kavkazských horalů. Ta byla formována zejména drsným životem v horách, loupeživými nájezdy turkických kmenů ze severu, specifiky vysokohorského zemědělství i absencí vlastní státnosti. To vše napomohlo k vytváření takzvaných svobodných horských společenství a v politickém smyslu i k formování takzvané horské demokracie (s. 22–26). „*[V]zdor Hobbesově teorii státu a státní moci byly společnosti horského Kavkazu i bez zákonů a exekutivy v jejich tradičním pojetí schopné vytvořit v průběhu staletí jasně vymezený kodex (nepísaných) norem a pravidel, který účinně předcházel jinak nevyhnutelnému chaosu ve vztazích mezi jednotlivci. Platily zde zákony svépomoci uvnitř rodového klanu (tejpu či tukchumu), či obce, avšak na prvním místě bylo nutno zachovat si důstojnost, čest v očích veřejnosti*“ (s. 32).

Dalšími faktory, kterými se Emil Souleimanov zabývá, jsou i témata jako například vztah Čečenců k ženám, horská etiketa, velmi specifický čečenský humor i rozdíly mezi horaly a obyvateli tamních měst (s. 36–47). V rámci všech těchto témat poukazuje na

nezvyklé sepětí s tradičními hodnotami, adatovým právem a čečenskými obyčejí. Jakkoliv to však může znít z dnešního pohledu romanticky, v dalších kapitolách Emil Souleimanov ukazuje, k jak obrovským tragédiím to vedlo, když se tyto normy, vytvářené po staletí, setkaly s dvacátým stoletím, které pro ně nemělo pochopení, stejně jako samotní Čečenci neměli pochopení pro něj.

V dalších kapitolách se totiž autor věnuje postupu carského Ruska na Kavkaze. Poukazuje, jak právě zde se zakořenila animozita mezi Rusy a Čečenci, stejně jako zde je možné hledat jedny z prvních mytologických postav, které na obou stranách dodnes vyvolávají vlny emocí. Mezi ně patří například jméno ruského generála Alexeje Jermolova. Na druhé straně se v té době utvářel podobný symbol – třetí imám Dagestánu a později první imám Čečenska, Šámil (s. 48–78).

Nesmírně zajímavou kapitolou čečenských dějin, kterou ve své knize přibližuje i Emil Souleimanov, je angažmá horalů v průběhu občanské války po revoluci v roce 1917. Autor popisuje jejich počáteční snahy o vyhlášení nezávislosti, která však byla široce ignorována. Nejokázaleji pak bělogvardějským generálem Děnikinem, což Čečence paradoxně dohnalo až ke spolupráci s Rudou armádou. Emil Souleimanov popisuje způsoby, jimiž se bolševici snažili získat podporu horalů s důrazem na náboženské, kulturní i etnické svobody a jak tyto sliby narazily na hranice ve formě vojenského komunismu a nerespektování kavkazských obyčejů (s. 79–88). Tato roztržka byla v dalších letech ještě umocněna sovětským úsilím o rusifikaci a sovětizaci, spojeným s potlačováním čečenského duchovenstva a s „*bojem proti buržoazii*“. Na těchto snahách autor výstižně demonstrovuje naprosté nepochopení tradic a zvyků čečenské společnosti ze strany sovětských úřadů. Nejmarkantnější se to projevilo zejména v případě snah o „rozkulačování“ a násilnou kolektivizaci. „*Jak absurdní byly tyto akce právě v Čečensku, pochopíme, uvědomíme-li si, že půda a přírodní zdroje v těchto oblastech tradičně patřily obcím, nikoli jednotlivcům a že v čečenské netřídní společnosti buržoazie vlastně nikdy neexistovala*“ (s. 81).

Událostí, která pak zasadila největší zrnko nesnášenlivosti mezi tyto dva národy, bylo násilné vystěhování Čečenů, ale i dalších etnik, jako například Krymských Tatarů, Ingušů nebo jihogruzínských Turků, do Střední Asie. Emil Souleimanov nejenže analyzuje příčiny i následky této operace, ale zároveň poukazuje na to, jak ani Chruščovova „milost“ v roce 1956 nenapomohla k lepšímu soužití s Rusy. Pocit křivdy byl do čečenské paměti, která křivdy neodpouští a je schopna je uchovat po staletí, vryt velice hluboko, což se v plném měřítku projevilo na počátku let devadesátých.

Období mezi rozpadem Sovětského svazu a první válkou v Čečensku Souleimanov analyzuje optikou rozhodovacího procesu na obou stranách, s přihlédnutím ke skupinám, které na tento proces měly nemalý vliv. Čtenáři je díky tomu umožněn vhled do roztáčející se spirály rozhodnutí, opatření i nedopatření, na jejímž konci již nebylo možné se vojenské konfrontaci vyhnout, a jak autor připomíná, někteří aktéři se jí vyhnout ani nechtěli...

Vlastní konflikt, ať už jde o první, nebo druhou válku v Čečensku, autor rozebírá z několika úhlů, aby vytvořil komplexní obraz válečného utrpení, a to nejen podle počtu padlých v boji, ale poukazuje na nesmírné utrpení civilního obyvatelstva. Vysvětluje neblaze proslulé pojmy jako „*zачистки*“ nebo „*филтраční пункты*“, ale na druhé straně dokáže zobrazit i utrpení matek ruských vojáků, kteří byli zajati nebo prostě zmizeli v horách. Právě tyto ženy vytvořily pravděpodobně první občanskou opozici v novodobém Rusku proti válce v Čečensku (s. 227–252).

Vojenskou část konfliktu autor analyzuje ve dvou rovinách. Na té první poukazuje na naprostou nepřipravenost ruské armády na konflikt podobného typu, a to jak po stránce personální, neboť podstatnou část ruské armády tvořili špatně vycvičení branci nebo takzvaní *kontraktníci*, tak ve smyslu kvalitní a udržované bojové techniky (s. 113–117). Druhá rovina se pak věnuje vlastnímu průběhu bojů. Zde autor poukazuje na totální

nepochopení a nepřipravenost velení federálních vojsk na to, co jejich vojáky a techniku v hornatém terénu Čečenska čeká. Těžkopádnost vedení vojenské operace federální armádou kontrastovala s výrazně mobilnějšími akcemi menších jednotek čečenské domobrany. Právě to označuje Emil Souleimanov za jeden z důvodů, díky kterým dokázal čečenský David vzdorovat ruskému Goliáši až do uzavření Chasavjurtské mírové dohody v roce 1996.

Autor však nezapomíná ani na mediální obraz, který dokázal po celém Rusku zvednout masivní odpor proti ruskému angažmá na Kavkaze. Stejně tak se zaměřuje i na armádní reflexi, která po fiasku z let 1994–1996 musela nezbytně nastat, na což navazuje v dalších kapitolách, v nichž popisuje, jak se tato reflexe promítla do vedení bojů v průběhu druhé války v Čečensku.

Jistým intermezzem mezi oběma válkami je období, kdy bylo Čečensko *de facto* nezávislé. Absentovala však historická zkušenost státnosti, s malou výjimkou imamátu v polovině 19. století. Infrastruktura byla zničena válkou. Z toho plynula nezaměstnanost a špatné životní podmínky pro většinu čečenské populace, spojené s nárůstem radikálního wahhábismu a s nezkrotnou kriminalitou (často založenou na obchodu se zbraněmi či drogami a na únosech). Tu ještě umocňovala klanová rivalita, korupce a nepotismus. Jak poukazuje Emil Souleimanov a před ním v předmluvě i Petra Procházková, to vše nevytvářelo podmínky vhodné k tomu, aby se Čečensko etablovalo jako samostatný a životaschopný státní celek. Pochopitelně k tomu nepřispívalo ani Rusko, na němž bylo Čečensko ekonomicky velmi závislé a které se aktivně angažovalo v rozdmýchávání sporů mezi jednotlivými klany, oficiální vládou a tamní opozicí (s. 154–192).

Poslední část knihy se zabývá vývojem Čečenska, ale i ruské politiky a společnosti po dokončení vojenských operací po druhé válce v Čečensku. Emil Souleimanov velmi zajímavě analyzuje proces takzvané normalizace, tedy období po skončení bojů. Popisuje způsob, jakým se Kreml snažil zajistit si podporu čečenské společnosti, nebo alespoň loajálních elit, které by byly schopné poválečné Čečensko spravovat. Právě tato snaha vynesla do čela Achmata Kadyrova a jeho rodinu, která mu prakticky neomezeně vládne dodnes (s. 252–296). Zároveň však autor poukazuje na řadu slabin, které politika Kremlu ve vztahu k Čečensku má. Tyto slabé stránky podle něj vyplývají z klanového uspořádání čečenské společnosti, které však obě války rozvrátily natolik, že se mechanismus zajišťující v čečenské společnosti po celá staletí řád a právo naprosto vymkl kontrole.

Těm, kteří se proti tomuto režimu i nadále stavějí se zbraní v ruce, věnoval autor kapitolu jedenáctou. Postihuje v ní hned několik fenoménů čečenského poválečného odboje: jednak boj o moc v Čečensku, jednak vývoz „válek“ do Ruska. Dopodrobna rozebírá teroristické útoky na moskevské divadlo Na Dubrovce a na školu v severoosetském Beslanu a několik dalších útoků na cíle v Rusku a analyzuje jejich dopad na ruskou společnost i na mezinárodní prostředí, v jehož rámci v té době již probíhala globální válka proti terorismu (s. 307–329). Autor také zachycuje změny, k nimž došlo například v mediálním prostoru, kde zejména od příchodu Vladimira Putina započaly „zачистky“ také. Autor tyto změny zčásti přičítá boji ruského prezidenta a jeho nejbližšího okolí s tehdejšími oligarchy, ale výrazným impulzem bylo i referování o probíhající válce v Čečensku a tamních válečných zločinech tehdejšími, ještě relativně nezávislými novináři. Výrazný dopad pak měl konflikt v Čečensku na státní správu, jejíž centralizace započala stejně jako zmíněné „zачистky“ po příchodu Vladimira Putina k moci. Více pravomocí i finančních prostředků na boj proti terorismu získaly zejména po teroristických útocích ruské zpravodajské služby a výrazným způsobem se zpřísnil i právní rámec postihující terorismus i další formy ozbrojené i neozbrojené opozice. Stále častěji také v ruské společnosti dochází k výbuchům etnické nesnášenlivosti a nárůstu xenofobie, které lze podle autora přičíst na vrub jednak stále velmi špatné socioekonomické situace velké části ruské společnosti a jednak teroristických akcí, které se přenesly i do samotného Ruska. Emil Souleimanov dále upozorňuje na téměř 1,5 milionu válečných veteránů, z nichž si mnozí prošli peklem

guerillového válčení. Poukazuje na to, že těmto vojákům nebyla poskytnuta žádná odborná psychologická pomoc, a proto statisíce z nich i několik let po válce trpí rozličnými psychickými poruchami a fobiemi (s. 383–395).

Namísto závěru se autor soustředí na stručný nástin vývoje v Čečensku po vyhlášení takzvaného Kavkazského emirátu z roku 2007. Jako jeden z mála spojujících prvků tohoto emirátu Emil Souleimanov vnímá islám. Jak však hned sám poznamenává, na severním Kavkaze není a nikdy nebyla kodifikována jediná verze islámu a již od počátku devadesátých let zde probíhá boj mezi radikálními wahhábity a přívrženci súfijské a hanafijské větve islámu. Toho navíc využívají ruské jednotky, které po teroristických útocích započaly hon na skutečné i domnělé wahhábity. I to je jeden z důvodů, proč Souleimanov vidí Kavkazský emirát spíše jako imaginární myšlenku, která na Kavkaze sjednocuje odboj proti Rusku, nyní však pod praporem islámu (s. 396–404).

Jak uvádí Sociologické nakladatelství, jež knihu vydalo, *Konflikt v Čečensku: Minulost, současnost, perspektivy* je aktualizovanou, doplněnou a upravenou verzí monografie s názvem *Konflikt v Čečensku*, která vyšla v nakladatelství Eurolex Bohemia v roce 2007. Původní knihu z roku 2007 bohužel k dispozici nemám, i proto se musím zdržet srovnávání. Nelze si však nevíšimnout určité nepropojenosti nového se starým. Týká se to zejména kapitol, které pojednávají o vývoji po roce 2000, avšak pomyslně končí rokem 2007 a další vývoj, například roli prezidenta Medveděva v letech 2008–2012, téměř nepřibližují. Čtenář se tak například v závěru jedenácté kapitoly dozvídá: „... ke konci roku 2006 bylo na severním Kavkaze naplánováno vybudování 72 hraničních zástav a dvě horské brigády byly umístěny na území Dagestánu a Kabardinsko-Balkarska, [což] nasvědčuje tomu, že Kreml si začíná uvědomovat vážnost zdejší situace“ (s. 382). Jako by autor tímto závěrem chtěl říci, že poté se v této oblasti nic nového nestalo. Velká škoda je to, dle mého názoru, zejména v kapitolách, které se věnují změnám v mediálním prostoru i v ruské společnosti, jako je například nárůst xenofobie a „kavkazofobie“, které byly válkami v Čečensku nastartovány a rozhodně přetrvávají dodnes.

Při čtení této knihy jsem dlouho váhal, zdali jí vytknout absenci vlastní autorovy předmluvy. Ta je, jak už bylo řečeno, nahrazena osobním pohledem a vzpomínkami Petry Procházkové, ale jakýkoliv osobnější autorův komentář v knize chybí. Je možné, že i díky tomu kniha působí natolik vyváženě vzhledem k různým stranám konfliktu. Avšak ani po několikerém přečtení se nemohu ubránit pocitu, že s autorovým osobním pohledem na zkoumanou problematiku, včetně například sběru dat, by tato kniha mohla být ještě přínosnější. Uvědomuji si však, že tato výtka je založena spíše na osobním dojmu, a proto posouzení její adekvátnosti přenechávám dalším čtenářům. Zároveň je to – společně s předchozím odstavcem – jediná výtka, kterou k této knize mám. Autorovi se, dle mého názoru, podařilo velice dobře udržet komplexitu celé knihy. Její široký záběr i pestrost přístupů ke zkoumanému tématu předpokládá určitá zjednodušení, ale nikdy se tak neděje na úkor srozumitelnosti. Zejména díky tomu kniha působí velice kvalitně a hutně.

Velmi zodpovědně autor přistoupil i k událostem, jež jsou dodnes zastřeny závojem tajemství a o jejichž pravé podstatě se dodnes vedou spory. Velmi dobře to ilustruje například analýza útoků na moskevské divadlo Na Dubrovce i na školní budovu v Beslanu. Oba tyto útoky obklopuje velké množství záhad a otázek, na něž oficiální ruská místa odmítají odpovídat a ani oficiální vyšetřování odpovědi nepřineslo. V tomto případě tak autor dává slovo i alternativním verzím událostí, které však nesklouzávají do bahna konspiračních teorií nebo bulvárnosti, ale opírají se o výpovědi rukojmí i dalších přímých svědků těchto událostí.

Přínos recenzované knihy je značný. Vyvrací a uvádí na pravou míru některé mýty, které se kolem čečenského etnika podařilo vybudovat, jako například princip krevní msty v adatovém právu a mnohé další. Díky své komplexnosti je pak velice cenným vodítkem pro další studium tohoto konfliktu, ale i určitých specifik ruské politiky. Jak jsem zmínil

RECENZE

v úvodu této recenze, celou knihou se jako hlavní motiv nese snaha o porozumění. V tomto ohledu kniha nadmíru splňuje to, co si předsevzala, a lze ji proto doporučit jak akademickým pracovníkům, tak i studentům se zájmem o tuto problematiku. Význam má i vzhledem k tomu, že v současnosti ožila debata o důležitosti podpory lidských práv v rámci české zahraniční politiky. Rusko je přitom jednou ze zemí, na něž se upírají zraky těch, kteří myšlenku podpory lidských práv v české zahraniční politice zastávají.

Jan Paul